

Den sammenbragte familie som senmoderne familieform

ANMELDELSE

Mai Heide Ottosen

**Børn i sammenbragte familier.
Et studie af forældreskab som social konstruktion**

Socialforskningsinstituttet 1997: 24. Københavns Universitet, Sociologisk Instituts Ph.d. serie nr. 2. Pris: 270 kr.

ANMELDT AF
CHRISTEL STORMHØJ

Min interesse for at læse Ottosens arbejde om sammenbragte familier blev vakt af det social konstruktivistiske perspektiv, som titlen angiver, der lægges på forældreskab og familie. Jeg forventede, at familien i de forskellige former, som den beskrives i arbejdet (kernefamilie og sammenbragt familie), blev anskuet som noget, der er socialt og kulturelt frembragt og reproduceret indenfor en given socialhistorisk kontekst, i dette tilfælde det senmoderne samfund. Som en konsekvens heraf gik jeg endvidere ud fra, at den naturalistiske forståelse af familien, underforstået den heteroseksuelle kernefamilie, ville blive gjort til genstand for en omfattende problematisering. Dette ville implicere en dekonstruktion af familien som en biologisk enhed af heteroseksuel lidenskab, reproduktiv virksomhed, omsorg for og udviklingsstøtte til børn, bundet sammen af hvad der i folkemunde almindeligvis omtales som "blodets bånd". Shorter eksempelvis historiserede og relativerede allerede kernefamilien i 1975 i *The Making of the Modern Family*. Kernefamilien er en samfundsmæssig historisk størrelse og ikke en biologisk, hævdede han. Også andre historiske samt tværkulturelle analyser har

vist, at den generationsmæssige reproduktion og socialisering er et anliggende, der har at gøre med sociale reguleringer af pardanelse, seksualitet og forældreskab og regler for, hvordan man tilegner sig sin status samt forpligtelser overfor familie. Det er således ikke et "naturligt" eller "biologisk" bestemt forhold.

Fænomenet, den sammenbragte familie, er et absolut relevant undersøgelsesfelt set i lyset af denne familiefoms udbredelse nu til dags. Derfor er der god grund til at beskæftige sig med den videnskabeligt, sådan som Ottosen har gjort det. Historisk betragtet udgør den sammenbragte familie ikke i sig selv noget nyt fænomen. Børn har til alle tider kunnet opleve at blive del af en ny familiekonstellation som konsekvens af den ene forælders bortgang og af den tilbageblevnes indgåelse i et nyt ægteskab. Det nye ved fænomenet er derimod den kendsgerning, at langt de fleste nutidige sammenbragte familier er blevet til på baggrund af forældrenes skilsmisse. Statistiske beregninger viser, at hvert tredje eller fjerde danske barn i løbet af sin opvækst vil opleve et samlivsbrud mellem sine genetiske forældre, og at hvert tiende vil komme til at leve i en sammenbragt familie, måske endda i en række af sådanne som følge af forældrenes liv i en sekvens af serielle monogamier.

Familien har i den senmoderne epoke og ikke mindst i de skandinaviske velfærdsstater gennemgået, hvad der oftest betegnes som en stille revolution. Familiekarrieren har ændret sig fra at være præget af kontinuerlige og forudsigelige mønstre til i stigende grad at bære præg af kompleksitet og diversitet. Dette kan forstås som udtryk for en aftraditionalisering, differentiering og destandardisering af familielivet (se fx Brandth og Moxnes 1996). Transformationen af familieinstitutionen medfører nogle delvist nye funktionsvilkår for familierne. Uden at gå nærmere ind i en diskussion af den samfundsvidenskabelige diskurs om de senmoderne vilkår for familieliv peger den på, at familien i stigende grad belastes

følelsesmæssigt i kraft af den tiltagende instrumentalisering af de sociale relationer i verden udenfor (se bl.a. Beck 1986; Dencik 1996; Giddens 1991). Denne følelsesmæssige "overophedning" gør familien til en udsat og instabil social institution, fordi familiens muligheder for at tilfredsstille de emotionelle behov samtidigt forringes (se bl.a. Dencik 1989). Den aktuelle, høje frekvens af familieopløsning og -rekonstruktion kan ses som de voksnes "svar" på de senmoderne vilkår for sam- og familieliv. "Svarenes" konsekvenser for forælder-barn relationen påkalder sig indlysende nok forskningens interesse. I den offentlige debat vækker de bekymring. Familiefundamentalisterne jamrer og moraliserer.

Ottosen analyserer i afhandlingen den sammenbragte familie som et selvstændigt genstandsfelt og som en familieform, som er kommet for at blive. Gennem en empirisk undersøgelse, der hovedsageligt bygger på en survey blandt 832 sammenbragte familier og 449 kernefamilier (kontrolgruppe) med mindst et barn i 10-11 års alderen, belyser hun nogle grundlæggende elementer af relationen mellem voksne og børn. Hovedproblemstillingerne er, hvad der konstituerer en forælder-barn relation, samt under hvilke omstændigheder de sociale bånd bliver vigtigere end, hvad Ottosen kalder "blodets bånd".

Afhandlingen kan læses af såvel et akademisk publikum som en bredere folkelig offentlighed. Den er veldisponeret, skrevet i et let tilgængeligt sprog og nem at orientere sig i. Tyngden ligger i de empirisk beskrivende og analyserende kapitler, hvor fokus rettes imod henholdsvis det biologiske forældreskab før og efter skilsmissen, det sociale forældreskab indenfor den sammenbragte families rammer, samspelet mellem udformningen af det biologiske og det sociale forældreskab, børnenes familienetværk og familien set fra "børnehøjde". Kapitlerne er hver for sig og samlet betragtet informative, men som læser blev jeg hurtigt træt, da de indeholder en overvældende de-

taljerigdom. En yderligere kondensering af det empiriske materiale ville have forøget afhandlingens kvalitet betydeligt.

Den sammenbragte familie findes i pluralis. På baggrund af udformningen af det biologiske forældreskab (efter samlivsbruddet) og det sociale forældreskab (i den sammenbragte familie) samt det dynamiske samspil derimellem konstruerer Ottosen fire sammenbragte familietyper. I hvad der betegnes som blodsbands-familierne, fungerer de biologiske forældre fortsat som de primære for barnet, medens stedforælderen indtager en mere tilbagetrukket position. Dobbelt-op-familierne er kendetegnet ved, at barnet, foruden de biologiske forældre, har fået en anden forælder i stedforælderen. I erstatningsfamilierne er stedforælderen blevet den primære for barnet, medens den eksterne biologiske forældre er fraværende i barnets liv. Den sidste type udgøres af hverken- eller-familierne, der er karakteriseret ved den eksterne biologiske forælders fravær samt ved stedforælderen minimale engagement i barnet. Typologiseringen virker godt som netop en velvalgt måde at sammenfatte det uhyre store materiale på, men det forbliver uklart, præcist hvilke faktorer, som konstituerer variansen mellem typerne.

Når Ottosen har blik for de sammenbragte familiers variation, forekommer det noget bizart, at hun behandler kernefamilierne (kontrolgruppen) som om, de udgjorde en enhedskategori. Hvorfor ikke også pluralisere kernefamilien? I den sociale virkelighed er der unægtelig mange måder at udforme "far-mor-børn relationer" på.

Det, som væsentligst konstituerer bånd mellem barn og forælder, biologisk såvel som stedforælder, er indlysende nok – i hvert tilfælde i vores historiske epoke og kulturelle kontekst, hvor forælder-barn-forholdet er stærkt emotionaliseret – kærlighed eller omsorg. Omvendt står båndet i fare for at blive opløst af konflikter, og her tænkes især på konflikter mellem de fraskilte forældre. Endvidere peger Ottosen i sin analyse på, at også en række strukturelle

forhold har betydning for båndenes beståen henholdsvis opløsning. Det gør eksempelvis en forskel, om relationerne mellem de biologiske forældre er konsoliderede af en fælles livshistorie eller juridiske bånd. Også sociale, økonomiske og kulturelle ressourcer ser ud til at være helt centrale for, om de biologiske forældre opretholder båndene til deres børn efter samlivsbruddet. Jo flere socio-kulturelle ressourcer de biologiske forældre er i besiddelse af, desto større sandsynlighed er der for, at de fortsat vil samarbejde omkring ansvaret for deres afkom efter skilsmissen. Det er derfor oplagt at betragte forskellen mellem blodsbands-familierne og de øvrige sammenbragte familietyper som en forskel i ressourcer. Den naturalistiske kategori "blodsband-familierne" kunne derfor med fordel være udskiftet med kategorien de velstillede familier, da den i al væsentlighed dækker over disse familiers relativt større ressourcestyrke set i relation til de øvrige familietyper.

Fra en kønssynsvinkel er det interessant, at den historiske kobling mellem kvinde og børn stadig synes at være så intakt, som Ottosen gennem sin undersøgelse dokumenterer. For vores tro på ligestilling mellem kønnene i relation til omsorg og ansvar for børn, inden og efter et samlivsbrud, foruroligende. Ved skilsmissen flytter børnene hyppigst med moderen, og det er tilknytningen til hende og hendes familienetværk som forbliver det stabile moment for dem. Mønstret identificeres i Ottosens terminologi som en feminisering af familie-båndene. Den konstruktion, der bl.a. lægger præmisserne til rette for dette mønsters skabelse og genskabelse, det stærkt emotionaliserede og mytologiserede mor-barn-forhold, hvis historiske og kulturelle karakter Badinter så glimrende har beskrevet i *Kærlighed i tilgift* (1981), kunne Ottosen med fordel har inddraget som en væsentlig kulturel og normativ forklaringsfaktor på dette mønsters tilsyneladende sejhed.

Ottosen placerer sig teoretisk indenfor

den nyere skandinaviske familieforskning, der i 1990'erne især har fokuseret på toføreldefamilierne, både "biologiske" familier og sammenbragte familier, med to lønarbejdende forældre (se endvidere Bak 1997 og Lassebo 1991 for en oversigt). Forskningsfeltet er præget af heterogenitet med hensyn til især teoretisk udgangspunkt og referenceramme. Disse spænder fra mikrosociologiske tilgange til studier af familien som opvækstramme for børn, af relationerne mellem familiemedlemmerne og af familiernes måde at ivaretage og fordele opgaver og ansvar på til makrosociologiske tilgange og teoridannelser (det modernitetsteoretiske perspektiv), der fokuserer på familieinstitutionens relationer til velfærdsstat og arbejdsmarked (se også Brandth og Moxnes 1996). Indenfor denne tilgang har interessen centreret sig om at identificere drivkræfterne bag udviklingen i den vestlige, moderne verdens familieformer og socialiseringspraksisser. Ottosen undersøger primært den sammenbragte familie i et mikro-perspektiv, men diskuterer også den sammenbragte familie i relation til den modernitetsteoretiske tilgang. Diskussionen er dog langt fra særlig dybdegående og udtømmende, hvilket bl.a. resulterer i en manglende perspektivering af hendes egne resultater.

Som nævnt betegner Ottosen sit eget overordnede perspektiv som social konstruktivisme. Hvad det imidlertid betyder at betragte forældreskab som en social konstruktion, og hvad et social konstruktivistisk perspektiv videnskabsteoretisk betragtes er og implicerer, herunder for opfattelsen af virkelighedens status (at det faktuelle er noget socialt og kulturelt produceret), fremstår særdeles uklart og uudviklet. Dette får fatale konsekvenser for hele arbejdet, da det social konstruktivistiske perspektiv ikke bringes i anvendelse i analysen. De empiriske kapitler fremstår som følge heraf helt løsrevet fra perspektivet. Miséren skyldes også, at den analyseramme, som udvikles for studiet af forældreskab, ikke er i over-

ensstemmelse med det overordnede perspektiv. Snarere er den på kollisionskurs hermed. Analyserammen afspejler et funktionalistisk syn på forældreskab, ifølge hvilket forældrene gennem sine rolledifferentieringer og socialiseringshandlinger udfører opgaver, der er essentielle for børnenes integration i samfundet. At definere forældreskab på baggrund af en række nødvendige opgavers ivaretagelse og fordeling mellem de voksne har for mig at se meget lidt at gøre med en forståelse af forældreskab som social konstruktion. Som en yderligere følge af uklarheden i det social konstruktivistiske perspektiv forbliver distinktionen mellem, hvad Ottosen kalder det biologiske og det sociale forældreskab uproblematiseret. Et barn er produkt af en forening mellem en æg- og en sædcelle, graviditet og fødsel. Det er i sig selv trivielt, men bånd mellem forælder og barn, også selvom de betegnes som "blodets bånd", er socialt konstruerede og kulturelt medierede fænomener, der udspringer af en livshistorisk, social og symbolsk interaktion. Det er derfor ikke muligt at adskille "blodsbåndene" fra det socio-kulturelle, således som Ottosen gør det. "Blodets bånd" optræder i arbejdet som en mistænkelig normativ kategori, der udpeger det biologiske forældreskab som det oprindelige, det første, det egentlige, det naturlige, og som stiller det i modsætning til det sociale forældreskab, der modsvarende betragtes som noget produceret. Begrebet, "blodets bånd", som er et nøglebegreb i afhandlingen, kalder således på en gennemgribende dekonstruktion.

Det var med uindfrie forventninger og en vis portion ærgrelse, at jeg afsluttede min læsning af Ottosens afhandling. Jeg havde nok fået – og det vil den potentielle læser også få – indsigt i det sammenbragte familielivs diversitet og forskellige konstellationsmuligheder, i faktorer, strukturelle såvel som individuelle, der har indvirkning på, hvordan voksne håndterer relationerne til deres børn samt i konstituerende elementer i børn-forælder-relationen. Men på

grund af afhandlingens interne modsætninger mellem det overordnede teoretiske perspektiv og den anvendte analyseramme samt det helt igennem uformidlede forhold mellem det teoretiske perspektiv og det empiriske materiale er jeg ikke blevet kloge-re på forældreskab som social konstruktion, trods titlen lover det.

LITTERATUR

- Badinter, Elisabeth (1981): *Kærlighed i tilgift: Moderkærlighedens historie (17.-20. århundrede)*. Oversat af K. Mathiasen. Chr. Erichsens Forlag, København.
- Bak, Maren (1997): *Enemorfamilien*. Forlaget Sociologi, København.
- Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine Andere Moderne*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Brandth, Berit og Moxnes, Karin (eds) (1996): *Familie for tiden: Stabilitet og forandring*. Tano Aschehougs Forlag, Oslo.
- Dencik, Lars (1989): "Growing Up in the Post-Modern Age: On the Child's Situation in the Modern Family, and on the Position of the Family in the Modern Welfare State", in *Acta Sociologica* 1989/2.
- Dencik, Lars (1996): "Familjen i välfärdsstatens förvandlingsprocess", in *Dansk Sociologi* 1996/1.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press, Cambridge.
- Lassebo, Gören (1991): "Enföräldersfamiljen som oppväxtmiljö". *Rapport* 1991:05, Institutionen för pedagogik, Göteborgs Universitet.
- Shorter, Edward (1975): *The Making of the Modern Family*. Basic Books, New York.

Christel Stormhøj
Kultursociolog, mag. art.
Ekstern lektor, Institut for Statskundskab
KU

Brydninger. Perspektiver på det kønsopdelte arbejdsmarked

ANMELDELSE

Ruth Emerek, Helle Holt, Sanne Ipsen
og Vibeke Kold (red.)

Arbejdsmarkedsstyrelsen 1997

Pris: kr. 90,-

ANMELDT AF

CHRISTINA FIIG

I efteråret 1997 ansat under GEP (forskningsprogram om køn, magt og politik) på et projekt om instrumenter, mål og strategier i 1990'ernes ligestillingspolitik

Arbejdsmarkeds- (politik) og ligestilling udgør de to overordnede temaer i antologien "Brydninger. Perspektiver på det kønsopdelte arbejdsmarked". I 10 kapitler præsenteres et bredt udsnit af den danske forskning i spørgsmålet om de to køns delarbejdsmarkeder. Der er fire overordnede dele i bogen. I del I diskuteres erfaringer fra 1980'ernes mandefagsstrategi, i del II præsenteres forskellige tilgange til analyser af det kønsopdelte arbejdsmarked. I del III gives der eksempler på konkrete forsøg med kvinder og mænd i utraditionelle projekter, og i del IV diskuteres bogens tema i relation til strategien omkring det udviklende arbejde.

Bogens sigte er dobbelt, idet den både har et videnskabeligt indhold og kan placeres i en politisk kontekst, som især er udgiverens egen: Arbejdsmarkedsstyrelsen. Denne kontekst understreges af bogens redaktører. I indledningen fremhæver de, at bogen udgives i en periode med særlig vigtighed for ligestilling på arbejdsmarkedet pga. det økonomiske opsving og heraf følgende fremgang i beskæftigelsen. Jeg ser derfor bogen som et politisk bidrag, et "li-

gestillings-input", til diskussionen af arbejdsmarked og ligestilling på vej ind i det nye årtusinde. Dette bidrag er debat-skabende, og desuden er det med til at underbygge den kobling mellem arbejdsmarked og ligestilling, som har været et af de bærende elementer i dansk ligestillingspolitik siden dens opståen i 1970'erne.

Hvori består antologiens bidrag til denne debat? En række temaer udkrystalliseres allerede i indholdsfortegnelsen, hvoraf jeg især er inspireret af spørgsmålene om begrebsudvikling af nye ligestillingsstrategier og mænds synlighed heri og desuden i de processer, der foregår på de to køns arbejdsmarkeder.

Bogen indledes med statistiker Ruth Emerik og sociolog Sanne Ipsens status over den "mandefagsstrategi", som igennem 1980'erne blev anvendt til at få kvinder beskæftiget i mandsdominerede (håndværks)fag med mangel på arbejdskraft. Denne "statusrapport" tjener som baggrund for en stor del af bogens diskussion af fremtidige ligestillingsstrategier, fordi den opsummerer erfaringer fra 1980'erne og fokuserer på de dele heraf, som vil kunne indgå i fremtidens ligestillingsarbejde. Jeg savner dog et teoretisk eller empirisk udblik til de øvrige skandinaviske landes erfaringer med ligestillingsstrategier som mulig inspiration for den danske diskussion. Forfatterne konkluderer, at mandefagsstrategien var en beskæftigelsesmæssig fiasko, idet kvinder i mandefag havde højere ledighed efter endt uddannelse og problemer med både "mandekultur" og arbejdsmiljø på arbejdspladserne. Det er forfatternes pointe, at mandefagsstrategiens focus på kvinders beskæftigelse i (private) erhverv var for snævert defineret, og at fremtidens strategier derfor må sætte fokus på parametre som arbejdspladskultur og sammenhæng mellem arbejdsliv og familieliv for at give kvinder mulighed for varig beskæftigelse i utraditionelle mandeerhverv.

Spørgsmålet om, hvilke ligestillingsstrategier, som finder anvendelse i slutningen af 1990'erne, er et af bogens mest interes-

sante. Med udgangspunkt i forskellige projekter identificerer ligestillingskonsulent i AF Inge Vibeke Petersen to strategier og argumentationer bag de to køns adgang til hinandens delarbejdsmarkeder. Kvinders indtræden på et mandearbejdsmarked er styret af en beskæftigelsesstrategi og af et enshedsargument, idet kvinder (som i 1980'erne) er reservearbejdskraft og derfor må tilpasse sig. Derimod tager mænds indtræden på typiske kvindeområder udgangspunkt i kønsarbejdsdeling på arbejdsmarkedet og i et argument om særart, som bruges for at øge antallet af mænd i fx omsorgssektoren. I en historisk analyse af dikotomien enshed-særart argumenterer historikeren Anna-Birte Ravn for, at mænd og kvinders værdier og kvalifikationer er tendentielt ens, men at deres vilkår er forskellige. Ravns analyse kan i min læsning heraf illustrere den problemstilling, som anvendelse af 1980'ernes mandefagsstrategi skabte: at kvinder og mænd har forskellige vilkår på arbejdsmarkedet, og at disse må indgå i fremtidens strategi.

Et interessant element i Petersens begrebsafklaring er dels spørgsmålet om en ny ligestillingsstrategi, der gør mænd synlige og dels mulige konsekvenser af de to delarbejdsmarkeders forskellige opfattelser af enshed og særart. For mig at se forbliver spørgsmålet om, hvorfor kvinder (stadigvæk) indgår som reserve, medens mænd tilsyneladende ansættes på deres køn ubesvaret i bogen? I forlængelse af dens analyse af mandefagsstrategien kunne denne diskussion have været tematiseret yderligere som et spørgsmål, der synes lige så aktuelt idag som i 1980'erne.

Et andet centralt tema i bogen er forskellige tilgange til analyser af processer og mekanismer på det kønsopdelte arbejdsmarked. Politologen Helle Holt analyserer i sit kapitel de konflikter på en arbejdsplads, der skyldes forskellige familiemæssige behov, som er knyttet til de to køn. Ved at differentiere mellem forskellige behov i familien og forskellige arbejdsbetingelser

på arbejdspladser analyserer hun kvinde-, mande- og kønsblandede arbejdspladser. Og det er en fornøjelse at følge beskrivelsen af hhv. en montage- og en mekanisk afdeling på en dansk jern- og metalvirksomhed og en politistation. Det er Helle Holts konklusion, at der på de tre typer af arbejdspladser er tale om generationskonflikter i spørgsmålet om sammenhængen mellem arbejds- og familieliv, og at de tegn, der er på opbrud i kønsarbejdsdelingen i familierne, afspejles i adfærden på arbejdspladserne. De yngre mænd trækker en ny farrolle med ind på mandearbejdspladsen, hvilket skaber krav om bedre tilpasning mellem arbejdsliv og familieliv. Mulighederne for forandring er størst på arbejdspladser, hvor begge køn er tilstede, og hvor man har mulighed for at skabe et stort rum for denne tilpasning.

Jeg mener, at Helle Holts pointe er af stor betydning for diskussionen af det kønsopdelte arbejdsmarked, fordi den netop rummer et forandringspotentiale, som tager sit udspring i de to køns ændrede roller i familien. Desuden sætter den mere specifikt fokus på en ny farrolle som et vigtigt parameter i udviklingen af fremtidens ligestillingsstrategier.

Etnografen Bodil Bjerrings kapitel om kønsrelationer i fiskeindustrien anlægger en antropologisk tilgang til studiet af det kønsopdelte arbejdsmarked. Hun tager udgangspunkt i et lokalsamfunds livsformers betydning ved at analysere kønsrelationer i Skagens fiskeindustri. I denne analyse ligger forandringspotentialet et helt andet sted. Dette tænkes ind i en lokalsamfundssammenhæng, som analyserer evne og vilje til forandring hos både mænd og kvinder på fabrikker, arbejdsgivere og på, hvorledes den lokale kultur enten bakker op eller modarbejder forandringsstrategier.

Bodil Bjerrings analyse illustrerer den flerhed af faktorer, som må indgå i fremtidige analyser af det kønsopdelte arbejdsmarked. Bogens redaktører understreger i indledningen, at de universelle strategier ikke længere

finder anvendelse i kampen mod ulighed på arbejdsmarkedet. Det er nødvendigt at udarbejde specifikke analyser, hvor både kategorier som alder, uddannelse, familiemæssige behov, arbejdspladskultur, tidsdimensionen og geografiske forhold indgår.

På et mere generelt niveau kan bogen anvendes som et bidrag til diskussionen af ligestillingsstrategier for begge køn og af mænds synlighed heri. Spørgsmålet om det, som kunne kaldes "kønsideologi" dvs. om mænd og kvinder er mest ens eller forskellige er et andet emne, som rejses i bogen. Det er min vurdering, at dette spørgsmål rammer et centralt omdrejningspunkt i udformningen af ligestillingsstrategiers normative fundament: hvilken opfattelse af de to køn er disse egentligt baseret på? Endeligt er spørgsmålet om, hvor forandringspotentialer er placeret ligeledes af stor vigtighed.

Jeg vurderer bogens debatskabende formål som dens vigtigste bidrag. De enkelte artikler stiller teoretiske og empiriske spørgsmål ved den nuværende udformning af arbejdsmarkedet. Spørgsmålet om antologiens modtagergruppe skal besvares i lyset af dette debatskabende formål. Arbejdsmarkedsstyrelsen anfører selv i forordet, at modtager er de brede kredse, som arbejder med det kønsopdelte arbejdsmarked. Denne bredde accentueres efter min mening af bogens layout: skinnende rød-hvide sider, luft mellem de enkelte afsnit og en billedside fra Matadors familiealbum. Hvert fotos traditionelle kønsroller står som ironisk kontrast til bogens diskussion af nye ligestillingsstrategier. Dog finder jeg dette "populære" layout noget hæmmende for læsevenligheden. Fx fremgår det ikke af indholdsfortegnelsen, at bogen er opdelt i 4 temaer, eller hvem der er forfatter til de enkelte kapitler. Dette til trods er det mit indtryk, at bogens bredde kan være dens styrke, fordi den kan "nå ud over" et akademisk publikum og i min vurdering finde anvendelse i institutioner, forvaltninger, AF-systemet og undervisningsøjemed.

Christina Fiig, cand.scient.pol.

Køn og løn

ANMELDELSE

Lis Højgaard

Køn & Løn – En analyse af virksomhedskultur og lønforskelle mellem kvinder og mænd i fire private virksomheder

Samfundslitteratur 1996. Pris: kr. 100,-

ANMELDT AF

VIBEKE RITTMANN PETERSEN

Lis Højgaard har tilbage i 1996 skrevet en glimrende bog, som det er en glæde at læse og genlæse. Bogen hedder "Køn & Løn – en analyse af virksomhedskultur og lønforskelle mellem kvinder og mænd i fire private virksomheder".

Lis Højgaards ærinde er finde nogle forklaringer på, hvorfor kvinder stadig får mindre i løn end mænd på det danske arbejdsmarked. Det gør hun ved at undersøge, om der i løndannelsesprocessen på virksomhedsniveau sker en systematisk forskelsbehandling af det ene køn på bekostning af det andet.

Det teoretiske udgangspunkt er en kombination af to teoretiske tilgange. En økonomisk tilgang, der baserer sig på Human Capital, som prøver at forklare lønforskelle ud fra arbejdskraftens egenskaber. Det kommer i bogen dog ikke tydeligt frem, at Human Capital kun er en af flere tilgange indenfor økonomisk teori. Den anden tilgang er sociologisk. Den lægger i højere grad vægt på kontekst, politik og kultur i dens analyser af segregeringer på arbejdsmarkedet.

I Human Capital teori bliver det antaget, at det enkelte individ er et slags kapitalapparat, som man kan investere i for herved at øge udbyttet. Det kan især være i form af uddannelse, efteruddannelse, kvalifikationer erhvervet i jobbet etc. Denne tilgang mener at kunne forklare en del af løngabet mellem mænd og kvinder, idet kvinders øgede fravær fra arbejdsmarkedet på grund af barsel, deltids arbejde m.m. antages at forringe kvinders Human Capital.

Det kan imidlertid ikke forklare hele løngabet mellem mænd og kvinder, og derfor inddrager den økonomiske teori også andre forklaringer såsom den eksisterende kønssegregering på sektorer samt mere strukturelle faktorer i form af politisk-økonomiske og fagpolitiske beslutningers betydning for løndannelsen. Eksempelvis at decentral lønfastsættelse bliver mere og mere udbredt – som noget nyt nu også i det offentlige.

Den sociologiske tilgang tager udgangspunkt i eksistensen af magtrelationer på arbejdsmarkedet. Magtrelationerne har således betydning for fordelingen af køn på job og af løn på køn. Tilgangen peger på at arbejdsgiverens og medarbejderens præferencer og muligheder for at vælge hænger nøje sammen med de eksisterende økonomiske og politiske strukturer, ligesom de er præget af kønssymbolske forestillinger om egenskaber og kvalifikationer. Der er med andre ord tale om et yderst kompliceret samspil af mange forskellige faktorer.

Og netop mekanismerne i dette samspil er ifølge Lis Højgaard væsentlige for at forstå, hvordan køn og løndannelse hænger sammen. Det er også i dette lys, at Human Capital, kønssegregering og lønstruktur skal ses.

Det er dermed denne ramme, der bliver brugt til den grundige gennemgang af de fire virksomheder. Gennemgangen af de fire virksomheder er spændende læsning, som man bliver klogere af. Casene er således en af bogens styrker, fordi nogle af de iagttagelser, der er blevet gjort i den teore-

tiske gennemgang, får mulighed for at blive afprøvet empirisk.

Det kunne dog have været interessant, hvis Lis Højgaard havde haft mulighed for at supplere de fire caseundersøgelser med statistiske beregninger af den faktiske lønforskel. Det har ikke været muligt, fordi alle virksomhederne var tilbageholdende med at udlevere statistiske oplysninger. Det, der blev stillet til rådighed, var enkelte lønstatistikker, der dog ikke nødvendigvis var kønsopdelte. Derfor må Lis Højgaard nøjes med at estimere lønforskellen og omfanget af lønforskellen.

Ligeledes kunne det have været interessant at inddrage andre medarbejdergrupper, for de to producerende virksomheder. Jeg tænker her specifikt på funktionærerne i administrationen. Det kunne således have været interessant at se, om der eksisterer flere former for virksomhedskultur internt i virksomhederne, og om dette giver sig udslag på lønnen mellem mænd og kvinder. I et længerevarende projekt vedrørende fremtidens lønstrukturer er vi således stødt på, at HK'erne får en lavere løn, end eksempelvis de ufaglærte kvinder i produktionen ("Fremtidens lønstruktur – fremtidens kvalifikationer" v. Oxford Research). Måske netop fordi de har andre værdier.

Konklusionen på den omfattende analyse er, og det er måske ikke helt overraskende, at virksomhedskulturen spiller en afgørende rolle for løngabet. Det er i denne sammenhæng den særlig udformning af forholdet mellem de strukturelle, relationelle og individuelle faktorer, der karakteriserer en given virksomhedskultur. Det har indflydelse på hvilken type lønsystem, hvilken type kønsarbejdsdeling og kønsforestillinger der skaber, opretholder eller nedbryder lønforskel mellem kønnene.

Spørgsmålet, der står tilbage, er, hvordan vi når ud over disse lønforskel i virksomhederne, der er bundet op omkring en bestemt virksomhedskultur? Hvad er det for nogle overordnede forklaringsammenhænge, der har betydning for at lønforskellene

bliver fastholdt, og hvordan kan man på virksomhederne være med til at fjerne kønsforskelle?

Virksomhederne gør hver især deres forsøg. Således peger Lis Højgaard allerede i bogen på, at Radiometer efter denne undersøgelse valgte et lønsystem, der var mere objektivt og gennemskueligt. I skrivende stund har de endda ændret det endnu en gang. I dag er der blevet indført et helt nyt, meget enkelt lønsystem: Ens løn til alle ufaglærte, og ens løn til alle faglærte. De faglærtes løn er ca. 17% højere end de ufaglærtes. Samtidig er der blevet indført "Job 2" begrebet, som betyder, at de ansatte, der ønsker det, sideløbende med, at de pas-

ser deres almindelige arbejdsfunktion, oplæres i et andet job. Det sker med henblik på at kunne afløse under sygdom eller ferie, og på længere helt at skifte arbejdsfunktion.

Dette viser på fin vis den foranderlige verden, vi befinder os i. Men det viser også, at Lis Højgaard har fat på et centralt forskningsområde, som det hele tiden er nødvendigt at følge op på. Virksomhedskulturen ændrer sig således kontinuerligt, ligeså gør lønsystemerne samt de forklaringer, der begrunder at kvinder stadig får mindre i løn end mænd.

*Vibeke Rittmann Petersen
cand.polit.
Oxford Research*

Tegnet på kroppen

ANMELDELSE

Dorthe Marie Søndergård

Tegnet på kroppen
– **Køn: koder og konstruktioner blandt unge voksne i akademia.**

Museum Tusulanums forlag.
Københavns Universitet 1996.
Pris: kr. 320,-

ANMELDT AF
HELLE HUSUM

Dorthe Marie Søndergård har skrevet en bog om mig!

Det er selvfølgelig dejligt og vældig bekræftende at være objekt for en sådan opmærksomhed. Hun skriver om unge voksne i akademia, nåja så næsten om mig – de unge voksne er mellem 20 og 30 år. Men bortset fra denne lille afvigelse i alder, så føles det som om Dorthe Marie Søndergård kommer hele vejen rundt om mit forhold til mit studie, mit forhold til kærlighed og sex, mand og barn. Og ikke mindst mit forhold til køn og krop.

Dorthe Marie Søndergård undersøger køn, i det hun kalder det posttraditionelle velfærdssamfund – f.eks. i Danmark i 1990-erne. Analysen af kønnet er baseret på kvalitative interviews med 29 universitetsstuderende mellem 20 og 30 år, fra humaniora og sociologi på Københavns universitet i 1991.

Dorthe Marie Søndergårds analyse er baseret på Judith Butlers arbejde med kønnet som en social konstruktion, indlejret i det Butler kalder den heteroseksuelle matrice. Kulturen er baseret på kontinuitet mellem et menneskes biologiske køn, sociale køn,

begærsretning og fremtræden. Denne sociale konstruktivisme og Dorthe Marie Søndergårds analyse trækker også på Foucaults teoridannelse; på forholdet mellem individ og kultur som interaktion. Identiteten er en stadig proces, som konstitueres og forhandles gennem de tilgængelige og forståelige subjektpositioner, som den omgivende kultur stiller til rådighed.

Dorthe Marie Søndergård opregner nogle komponenter indenfor konstruktionen af køn og identitet, som hun undersøger i sine interviews og i den efterfølgende behandling af dem. Det er tegnet på kroppen, begærsretning, positionen i det seksuelle møde, færdighedsrepertoiret, virksomhedstilknytningen, den fysiske selv fremførelse og selvet.

Gennem de mange interviews, såvel gruppe- som individuelle, beskriver Dorthe Marie Søndergård de studerendes ageren omkring disse komponenter; hvordan de placerer sig indenfor dette system, og hvordan de forskellige komponenter hænger sammen og indvirker på hinanden.

De første kapitler omhandler enkelte komponenter for sig: de studerendes billede af deres eget og andres køn, deres kønnede selvforståelse. Dorthe Marie Søndergård undersøger, hvordan kønnets fremtræden fysisk og psykisk skabes. Hvordan forestillinger om de to køn tilegnes, skabes og vedligeholdes. Hun sætter fokus på vaner og vante forestillinger. Dem vi ikke tænker over, som er en del af dagligsproget. I bogens sidste del tages mere komplicerede problemstillinger op, og de tidligere analyser inddrages i behandlingen af køn i akademia.

Dorthe Marie Søndergård sætter fokus på den heteroseksuelle logiks "konstruerethed" ved ikke at tale om mænd og kvinder, men i stedet anvende tegnet på kroppen, "kvindeligt mærkede kroppe" og "mandligt mærkede kroppe". Hun "italesætter" de kønsforskellige kroppe uden at henfalde til essentialisme. Begrebet fremmedgør fænomenet mænd og kvinder; det er ikke de

konkrete kvinder og mænd, men alt der følger med denne konstruktion. De kropsligt manifesterede kønsforskellige er stedfortrædende for den sociale konstruktion, og individer, der lever i og med disse kroppe, fungerer som levende tegn i konstruktionen. De bliver tegnbarere, som DMS skriver det.

Dorthe Marie Søndergårds analyse af kønskonstruktionernes samspil eller mangel på samme med det akademiske ideal, er interessant i relation til Jytte Hildens udspil og 11 punkts plan om kvinder, kvalitet og forskning. Dorthe Marie Søndergårds analyse viser, at det er sværere for kvindeligt mærkede individer at begå sig i den akademiske verden. Den er kendetegnet ved et sæt stivnede strukturer, som har rod i de tider, hvor akademia var forbeholdt mænd. Hendes analyse af kvinders og mænds forskellige socialitet, sætter lighedstegn mellem den maskuline måde at forholde sig til hierarki, konkurrence og ambitioner på og det akademiske ideal. Kvinderne i materialet er bange for hierarkier, for at være dominerende og ikke-solidariske. Ikke dermed sagt, at kvinder ikke har adgang til det akademiske miljø, men det bliver sværere, idet de må overskride den "kvindeligt" kønnede socialitet, der er inkluderende og procesorienteret. Gennem de kønnede forskelligheder etableres der en kerne-forskning og en randforskning, som er præget af hhv. "hårde" og "bløde" værdier, og gæt hvor de kvindeligt mærkede aktører især befinder sig?

Mulige løsninger på dette kan være ændring af akademia ved at tillade flere ikke-akademiske elementer at blive lukket ind i de hellige haller. Der vil ske en gensidig påvirkning og det skarpe skel mellem akademia og ikke-akademia vil ikke kunne opretholdes. Andre forskningsområder vil blive taget op, andre metoder benyttes, argumenterer Dorthe Marie Søndergård.

Kærlighed og sex konstrueres som kilden til nydelse og glæde i det vestlige velfærdssamfund. For at individet kan betragtes

som vellykket, er succes indenfor disse relationer nødvendig. Kærlighed og seksuelle relationer bliver billedet på selvet, jvf. den megen diskussion og problematisering af de mange "singles", vores kultur efterhånden består af. De kulturelle konventioner er så internaliserede, viser Dorthé Marie Søndergård, at indtagelsen af kultur-konventionelle positioner opleves som harmoni, som udtryk for det inderste selv.

Der skal helst være nogenlunde kontinuitet mellem de forskellige komponenter, som udgør individet. Hvis nogle komponenter viser usammenhæng, må individet betone andre komponenter tilsvarende stærkere, for stadig at blive betragtet som en legitim version af det pågældende køn. Det gælder f.eks. for den homoseksuelle mand; det er i orden, at begærretningen ikke er kontinuerlig med kropstegnet, men i så fald må f.eks. selvfremførelsen, positionen i det seksuelle møde og færdighedsrepertoiret svare til den traditionelle mandlighed.

Og er vel også gældende for den kvindeligt mærkede aktør, der bryder kontinuiteten ved at markere sig i det akademiske miljø. Hendes legitimisering af sin "kvindelighed" vil ofte komme til udtryk netop indenfor de seksuelt-romantiske forhold og i sin selvfremførelse.

De mange cases og uddrag fra interviewene gør fremstillingen let og underholdende. De individuelle historier sættes til stadsighed ind i sammenhæng med det samlede materiale, så det bliver muligt at uddrage generaliserende konklusioner ud fra de enkelte historier.

I det hele taget er Dorthé Marie Søndergårds stil tilgængelig og let fordøjelig. Hun formår at formidle vanskelige problemstillinger på en overskuelig og velstruktureret måde; læseren vejledes og føres gennem bogen på en forbilledlig måde. Igen i kraft af sammenskrivningen af det empiriske materiale og den teoretiske be-

handling.

Dorthé Marie Søndergårds bog viser, hvor uhyggeligt traditionelt konkrete mænd og kvinder tænker i 90ernes Danmark. Det uhyggelige ligger efter min opfattelse i, at de ikke vil stå ved denne traditionelle tankegang. Den er ikke legitim, og de studerende holder fast i et ideal om ligestilling. Derfor er de ikke opmærksomme på de mange andre niveauer, hvor vores forestillinger om køn konstrueres. Det bliver til en "naturlig" ting og ikke emne for diskussion. Det er især tydeligt i analysen af de studerendes indstilling til universitetsmiljøet. Her er kønnet ikke et emne; her drejer det sig om "personligheder". Kønnet er ikke aktuelt, når der tales om akademiske færdigheder og prioriteringer. De studerende er kun parat til at anerkende kønnet som relevant for de mere private strukturer, så som kærlighed, seksualitet og selvfremførelse, der ikke er involveret i magtrelationer efter deres mening. Mens det er irrelevant og ligefrem upassende i diskussionen af fag, faglighed og akademisk kompetence.

Ved at konstruere academia som et sted, hvor køn ikke hører hjemme, holdes diskussionen om konkrete kvinders relativt dårligere placering her, i skak. Samtidig holdes de konkrete kvinder ude, idet deres kompetencer ikke svarer til det akademiske ideal. – Her lades alt køn ude.

Det er svært at bringe et ikke-eksisterende emne til debat. Dorthé Marie Søndergårds bog er en mulighed for at gøre kønnet til emne, – at få øjnene op for kønskonstruktionens betydning for valg, interesser, metode og muligheder også indenfor academia.

Kønnet er over os! I os og omkring os! Se det på en uddannelsesinstitution nær dig!

*Helle Husum
Stud. Mag.
KU*

Staser

ANMELDELSE

Rune Gade

Staser. Teorier om det fotografiske billedes ontologiske status & Det Pornografiske Tableau

Passepartout, 1997

Bogen kan rekvireres på
 Passepartout
 Institut for Kunsthistorie Aarhus Universitet,
 Niels Juels Gade 84, 8200 Århus
 tlf. 89 42 18 62
 Pris: 185 kr.

ANMELDT AF

ANITA FRANK GOTH

Af kærlighed til pornografien og det fotografiske billede har kunsthistorikeren Rune Gade skrevet bogen "Staser. Teorier om det fotografiske billedes ontologiske status & det pornografiske tableau". Bogens omslag afbilder et grid af grønne netstøpemasker og dermed indikeres indkredningen af teoridannelser om fotografiets ontologi samt begærsudvekslingen mellem beskueren og fotografiet. Staser er delt op i to adskilte dele. Første del, "Teorier om det fotografiske billedes ontologiske status", indkredser teoridannelsen omkring fotografiet. Anden del, "De pornografiske tableauer & det iscenesatte fotografi" undersøger begærsudvekslingerne mellem læseren og fotografiet. Rune Gades hypotese er, at fotografiet grundlæggende er en erotiseret billedtype og den fotografiske pornografi er en genre, der mere tydeligt end nogen anden demonstrerer det fotografiske billedes kompleksitet og forbindelsen til den menneskelige forestillingsevne, det imaginære. "Staser. Teorier om det fotografiske billedes ontologiske status & det pornografiske tableau" er oprindeligt afleveret som en prisopgave på

Institut for Kunstshistorie på Aarhus Universitet, og Rune Gade vil af mange være kendt som en interessant skribent på henholdsvis dagbladet *Information* og tidsskriftet *Øjeblikket*.

Fotografiet kommer til verden i 1839, da de kemiske komponenter, der fikserer aftrykket på filmen opdages. Fotografiets æra, og dermed billedet med den analoge karakter, varer kun indtil 1946, hvor det digitale billede fødes. Med den teknologiske udvikling befinder vi os i en svimlende visuel kultur, hvor mange synsregimer kæmper om magten. Men fotografiet dominerer dog stadig. Samtidig påpeger Gade, at vi endnu ikke erkendelsesmæssigt har forstået fotografiets betydning. Og med mindre man tvinges ind i en fortolkende og erkendende position, er der bevidsthedsmæssigt ingen reel forskel i receptionsprocessen ved mødet med et fotografisk billede med analog karakter og et digitalt billede, der er konstrueret. Fotografiets virkelighedshenvisende karakter (dets indeksikalitet) og evnen til at kopiere sig selv ud i det uendelige skaber et behov for en forståelse af, hvad der er på spil ved mødet med fotografiet. Med opfindelsen af fotografiet bliver den visuelle kommunikation ændret fra hovedsageligt at være kommunikation mellem enkelte individer til massekommunikation.

Rune Gade uddyber den generelle kulturkritik, som tidligere er blevet fremhævet i forhold til anvendelsen af fotografiet i eksempelvis juridiske sammenhænge. Fotografiet er kritikløst anvendt som sandhedsdokument på grund af fotografiets analoge karakter som den ultimative repræsentation af virkeligheden. Dermed overser man fotografiets grundlæggende iscenesatte karakter. Fotografiet og fotografiapparatet er en kulturel konstruktion, der peger tilbage til renessancens centralperspektiv, hvor man må tage de samme forbehold ved fotografiet som ved centralperspektivet. Ligesom man må tage forbehold for sociale og historiske forhold (der er tale om en iscenesættelse af

virkeligheden) samt selve beskuerens iscenesættelse (i receptionsprocessen er beskuerens subjektive psykologi (med)bestemmende for læsningen af billedet). Det fotografiske billede er grundlæggende på én gang både iscenesat og iscenesætter. Dermed påpeger Gade overbevisende, det betænkelige i at kalde en genre for det iscenesatte fotografi.

“Staser” er som førnævnt opdelt i to adskilte dele. Første del behandler teorier om det fotografiske billedes ontologiske status. Dette gøres ved således at skabe et træ, hvori rødderne er plantet i fænomenologien. Første kapitel er en kort introduktion til fænomenologien, hvorefter filmteoretikeren André Bazin og Roland Barthes’ fototeorier, danner stammen i træet i tilnærmelsen til fotografiets ontologi. André Bazin og Roland Barthes vender Rune Gade til stadighed tilbage til i forhold til de øvrige teorier, der præsenteres. Især Roland Barthes’ fascination af fotografiet og hans teoribevægelse danner fundamentet og matrixen for Rune Gades egen fascination. I 1960’erne forsøger Roland Barthes på en semiologisk billedlæsning, hvor alt kan sprogliggøres eller afkodes og dermed indgå i tegnenes system. Gennem sine artikler erkender Barthes, at projektet ikke er muligt. I en lystfuld subjektiv tilgang til fotografiet af hans afdøde moder i vinterhaven, indfører Barthes begrebet punctum, et udsigeligt område, der trods sprogløsheden ikke er uden betydning i hans sidste bog “Det lyse kammer”. Ligesom fotografiets tætte forbindelse til døden og tiden pointeres.

Gade unddrager sig dog ikke de kritiske røster af den fænomenologiske tilgang. Tværtimod udfolder træet sig videre i Hubert Damischs kritiske fænomenologi, Noël Carrolls kritik af André Bazins repræsentationsbegreb. Videre præsenteres Charles Peirces indeks begreb, Umberto Ecos teorier samt Victor Burgins kritik af “Det lyse kammer”. Derefter samler Gade teorier omkring blikkets betydning i en bredere

kulturel forstand og dermed massemedier-nes indflydelse og placering i kulturen. Dette gøres med Walter Benjamin, Susan Sontag, Paul Virilio og til sidst Vilém Flusser.

Præstationen ligger i sammenstillingen og relativeringen af de vigtigste fototeorier til indkredsningen af fotografiets ontologiske status i en buket. Det bør dog modificeres af, at Gades sprog og fremstilling især i denne del af "Staser" er unødigt universitær og en bearbejdelse af prisopgaven ville have været passende, førend den bliver udsendt som bog.

Der hvor Rune Gade virkelig er interessant er i anden del af "Staser", i "De pornografiske tableauer & det iscenesatte fotografi". Allerede i indledningen er læseren gjort opmærksom på, at den analytiske position er mandlig i tilgangen til det pornografiske fotografi.

Med Michel Foucault får Gade koblet den spændvidde som fotografiet befinder sig i – nemlig det at være en hybrid mellem videnskab og kunst- sammen med det krydsfelt som pornografien befinder sig i nemlig *ars erotica* og *scientia sexualis*. Det fører Gade over til en diskussion af Jean Baudrillards udsagn om, at pornografi ikke er forførende. Overbevisende hævder Gade, at pornografien er forførende som *trompe l'oil* genren, som Baudrillard også finder forførende. Det fotografiske billede inviterer til mere, end det har at tilbyde: det forfører.

Dernæst analyserer Gade pornografiske fotografier fra midten af forrige århundrede og underbygger dermed sine antagelser. Det er især når Rune Gade analyserer, man som læser føler sig hensat til et lystfyldt univers: "I pornografien er der ikke blot tale om indlevelse, men også udlevelse" som der skrives. Den stadige gennemgang af disse hvide perlekæders betydning for receptionsprocessen henfører læseren. Disse forskydninger mellem hvide perler – og tømte tekstikler og øjne skaber en herlig morskab, som i hvert fald får mig til at be-

tragte pæne damers perlekæder på en anden måde.

Det undrer mig dog, at Rune Gade i sine analyser ikke lader læseren se de pornografiske billeder indgå i deres sammenhæng, når han til stadighed inddrager den tekst, som følger de pornografiske fotografier. Det er som om Gade ikke analytisk forholder sig til, i hvor høj grad den lingvistiske kode forankrer billedet, som Barthes hævder i artiklen *Billedets Retorik*.

Det er vigtigt og interessant at få undersøgt det pornografiske fotografi, og det er her Gades projekt bliver nærværende og spændende. Pornografi er lavet for mænd og af mænd, og den har aldrig intenderet et sandt billede af seksualiteten pointerer Gade. Gades pointe er, at det pornografiske fotografi skaber mulighed for den mandlige beskuer for at veksle mellem maskuline og feminine positioner. Positioner som den patriarkalske ordens forestillinger om det biologiske køn ikke tillader. Ligesom modellerne iscenesættes i maskuline og feminine positioner, der bryder den sociale ordens forestillinger om det biologiske køn. Dermed hævder Gade, at den amerikanske feminisme tager fejl, når den udelukkende anser pornografi for at være undertrykkelse af kvinder. Pornografien giver netop et andet billede af seksualiteten end den patriarkalske ordens. Ikke nødvendigvis et sandt billede, idet det pornografiske fotografi afbilder kvindens seksualitet ækvivalent med mandens. Ifølge Gade er "mastrubanterne revolutionære i det imaginære" (p. 223), men samtidig på ingen måde omvæltende i forhold til den patriarkalske ordens forestillinger om seksuelle kønspositioner og køn. Pornografien er en slags sikkerhedsventil for trykket hos mændene, når den sociale sfæres opfattelse af seksuelle kønspositioner bliver for trang.

Personligt tvivler jeg, når Gade hævder, at pornografien former "en slags *ars erotica*, en adfærdsmanual som ikke angiver, hvad beskueren/brugeren er, men lader ham afprøve, hvad han kan være. Den foto-

grafiske pornografi fortæller ingen sandhed om beskueren/brugeren, lige så lidt som den beskriver nogen sandhed om kvindeskønnen (selv om den gerne ville), men opstiller et teater af muligheder i det imaginære” (p. 239 og 240). For er det rigtigt, at det ikke fortæller nogen sandhed om beskueren, når det pirrende spil i pornografien beror på en oscillation mellem en dominerende og domineret position? For mig at se giver det indsigt i den mandlige seksualitet og drømmen om en femme fatale, som beskrevet hos Leopold von Sacher-Masoch i “Venus i Pels”, hvor kvinden fastholdes i en imaginær sfære.

De receptionsæstetiske overvejelser Gade via analysen af det pornografiske fotografi får formuleret om nærvær og fravær, døden og tiden samt subjektets tabserfaringer er eksempelvis tidligere beskrevet af Bent Fau-

sing. Derimod er Gades overvejelser om læserens vekslen mellem en domineret og dominerende position i forhold til fotografiet spændende.

Rune Gade vil meget i “Staser”, måske også for meget. Den peger i mange retninger og som læser kunne man ønske sig en strammere komposition, eksempelvis hvis blot underoverskrifterne i indholdsfortegnelsen fremstod som afsnitsinddelere i den skrevne tekst. Men når det er sagt, skal projektet fremhæves for sin ihærdige undersøgelse af en tabueret genre, det pornografiske fotografi udfra en mandlig position samt det pornografiske fotografis forhold til kunsthistorien. Og jeg ser frem til, at Gade vil belyse den mandlige beskueres læserposition nærmere.

*Anita Frank Goth
Cand. mag.*

Dolken og såret

ANMELDELSE

Jens Hougaard

Dolken og såret
Studier i romantisk Kærlighed

1994. Aarhus Universitetsforlag.
 Pris: 178 kr.

ANMELDT AF

HANNE VESTERGAARD ANDERSEN

Kærlighed staves med stort i undertitlen til Jens Hougaards bog og det er der god mening i. Den er nemlig en hengiven indføring i udviklingen af den romantiske kærlighedsopfattelse fra dens revolutionære, individualistiske udspring hos 1700-tallets Rousseau og Goethe først og fremmest til dens danske udtoning i borgerlig harmoni med Christian Winthers "Hjortens Flugt" fra 1855. Imellem disse yderpunkter analyseres en række danske romantikeres omgang med og videreudvikling af kærlighedsidealet: Ewald, Poul Møller, Paludan-Müller, Oehlenschläger og Ingemann m.fl.

Hougaard tager i forordet forbehold for såvel historisk som anden systematik i forhold til de sammenføjede artikler, men som læser føler man sig i trygge hænder i den mosaik, der således utilsigtet(?) ordner sig til en progressiv fremstilling af emnet. Bogens første del behandler de udenlandske forudsætninger, anden del griber fat i de indenlandske udtryk og undervejs er der konstruktive henvisninger og perspektiveringer til andre tænkere og forfattere – både frem og tilbage i tid. Bogen udgør altså en hel-

hed, dens artikelbaserede fødsel til trods, men læsere med særlig interesse i et enkelt forfatterskab eller værk kan utvivlsomt pluklæse et relevant afsnit og også få udbytte heraf.

En romantisk kærlighedsopfattelse er naturligvis en sammensat størrelse og Hougaard kommer rundt om mange aspekter, der vel tilsammen og i forskellige legeringer kan siges at udgøre dette begreb. En grundsubstans i hans udlægninger er seksualitetens 'nye' funktion som forudsætning for identitetsskabelse, jeg-udvidelse og digternes projekter med at komme til sig selv. Det er seksualiteten "hæmmet og løftet, hvorved den bliver diffus" og erotisk og "et erkendelsesmedium" (fra forordet), der er fællesnævner i de mange tekster. Det er kærligheden hinsides de sociale regler, det er kærlighed, der har sin uopnåelighed som forudsætning, det er drømmen om den eneste ene, det er kærlighed man dør af, det er kærligheden som borgerlig utopi – som oprør mod kontraktægteskabet og forsvarer af individualiteten, det er kærligheden som religion, det er følelserne idealiseret og rendyrket i billedet af kvinden.

Samme kvinde optræder også 'hæmmet og løftet'. Hun skrives af manden og ser sig selv med det mandlige blik, kvindebilledet er resultat af den mandlige digters "indfølelse fantasi og projektion"(78) og måske derfor allerede i 1780'erne udsat for kritik. Hougaard gør en del ud af at præsentere Charlotte Dorothea Biehls moralske indvendinger (i brevvromanen "Brevvexling imellem fortrolige Venner", 1783) mod især Goethes Werther, hvis lidenskab og passion udfordrer den sociale orden på en upassende måde, der fornedrer Lotte. Werther skulle betvinge sin lidenskab, og Lotte skulle påtage sig pligten til at få ægteskabet med den ikke-elskede Albert til at fungere igen – også for den Guds skyld, der har indstiftet ægteskabet. Der er ikke tale om Werthers 'lidelser' men om 'ubehageligheder', som følge af mangel på tilpas-

ning. Kærlighed bliver hos Biehl lig med pligt, pligt til at opretholde en indstiftet orden. Hun opponerer mod det revolutionære potentiale – og mod den fælde som det romantiske kærlighedsideal er for kvinderne i det virkelige liv, udenfor digtene og litteraturen, hvor den kvinde der for hurtigt giver efter for mandens belejring af hendes dyd eller selv udtrykker en subjektiv lidenskab går den sikre vej mod social fortabelse i møde. Derfor er hengivelse forbundet med angst hos fx Oehenschlägers Maria i "Sanct Hansaften-Spil", 1803 – men hende og Ludvig ender trygt og godt på borgerlighedens ø endda.

Tilbage til hovedsporet: Kærligheden som identitetsskabende kraft læses ud af digternes skrifter med en lyst til og en begejstring for kilderne, som undertegnede finder befriende. Hougaard er tæt på sit stof og er heller ikke bleg for at give anvisninger på, hvordan fx "Hjortens Flugt" skal læses – 'fremt, enfoldigt, kontemplativt' – for at fralukke digtet dybde. Han benytter sig af metoder som 'romantisk ornitologi og hortologi', når han går i felten og kaster sig over hele værker eller detaljer – for førstnævntes vedkommende med det udbytte at man ved at se på fuglenes art og bevægelser kan pejle sig ind på den vej kærligheden tager: "Småfuglenes og tamfuglenes adfærd er en nøgle ind i den romantiske kærlighedsdigtnings idylliserende lag."(81). Fuglemetaforikken bruges hos Poul Møller til et standpunkt om kønsforskellen: "Du var en Due saa Melkehvid,/ Jeg var en Ørn." – og Hougaard skriver: "Det kvindelige: den helligånd, uskyld, forsvarsløshed, blidhed, trykke sig, kurre, mælk. Det mandlige: Rovdyr, svæve højt, overblik, kraftfuld, klo, ensomhed, skyhed. Duen og ørnen vil mødes."(101) Her samles mange tråde i det identitetsskabende projekt, duens nødvendighed og natur tegnet af digterens, ørnens afhængighed af et mål for sit begær. Kvinden tilskrives de kvaliteter, der kan hæve kærligheden og samtidig hæmmes både hun og kærligheden, idet

seksualiteten hæves til digt. Og det er just meningen med det hele.

Bogen er anbefalelsesværdig læsning for den der holder af veloplagte tekstanalyser, der ikke blot legitimerer fremlæggelsen af en eller anden teoridannelse, og for den der holder af at beskæftige sig med kærlighedens væsen under en eller anden form. Der trækkes nemlig tråde, der rækker ud over romantikken og teksterne, tråde der griber ind i vores samtid og den kærlighedsopfattelse vi betjener os af her og nu. Hougaards påstand er, at det romantiske kærligheds-

deal længe har besat sindene i hele den vestlige verden og at det nu er i gang med en global fremmarch via medierne. At det måske også har passeret zenit vidner titlen på Hougaards næste bog om – den skal hedde “Romantisk kærlighed. En uddøende kultur”, skriver min usædvanlige men velunderrettede kilde (Femina nr. 47,1997), og den glæder jeg mig til at læse.

Hanne Vestergaard Andersen
Cand. mag.
Silkeborg Amtsgymnasium

Litteratur og kjønn i Norden

ANMELDELSE

Helga Kress (red.)

Litteratur og kjønn i Norden

Bókmenntaffrædistofnun Háskóla Íslands.
Reykjavik 1996

ANMELDT AF

RIKKE SANDERHOFF

I august 1994 blev den XX studiekonference i International Association for Scandinavian Studies afholdt i Reykjavik. Overskriften for konferencen var Kjønn og litteratur i Norden, og det er også titlen på den bog, der samler størsteparten af konferencens foredrag. Bogens ialt 87 artikler er inddelt i 11 kapitler, ordnet efter periode og genre. De mange artikler, hver på 6-8 sider, dækker et bredt spektrum af litteraturforskning, hvoraf flertallet har tekst, kønsidentitet og skrivning som fællesnævner.

I sit forord skriver redaktøren Helga Kress, at bogen tydeligt afspejler det skred, der er sket indenfor de sidste år, fra kvinde til kønsforskning.

Dette vises også fint i det første kapitel Foredrag afholdt i plenum med artikler af Toril Moi, Per Stounbjerg, Birgitta Holm og Karin Sanders.

I Toril Mois artikel "Hva er en Kvinne?" ridses kvinde/kønsforskningens udvikling op; fra kvindelig forskel til køn uden essens. Med udgangspunkt i Simone de Beauvoirs "Det Andet køn" diskuterer Moi køn, kvindelig identitet og subjektivitet, en diskussion der går igen i flere af bogens artikler.

De tre første artikler har en række metateoretiske overvejelser, hvor forholdet mellem kvinde, køn og forskning diskuteres. Det giver et spændende indblik og inspiration til videre læsning.

Karin Sanders artikel træder uden for det tema, der ellers er skitseret. Og det er synd, for det betyder, at hendes udemærkede, men mere praktisk analyserende artikel, falder til jorden i sammenligning med de teoretisk orienterede artikler.

Hvor Foredrag i Plenum er perspektivrig læsning, er kapitlet Middelalder en anderledes blandet fornøjelse. Det mest positive, der kan siges om dette kapitel er, at det ville fungere udemærket, hvis det blev brugt som en introduktion til psykoanalytiske læsestrategier. I artiklerne af Andrezej Chojcki og Helga Kress fremgår det tydeligt, hvilken læsestrategi der er valgt, og hvad der som følge af dette, nødvendigvis må komme ud af analyserne. I Kress artikel *Kastrasjon eller halshugning – sagalitteraturens drivkraft, køres dikotomierne mand/kvinde og sværd/skede hurtigt i stilning Sværd er lig fallos – og sådan kan man selvfølgelig vælge at anskue det*. Desværre problematiseres eller opløses sagalitteraturens kønspositioner ikke på noget tidspunkt, og virkningen af denne tunge psykoanalytiske vinkel udebliver da heller ikke. Artiklen bliver hurtig triviel og giver indtryk af blot at fortolke og videreføre en række fastlåste kønsforestillinger

Kapitlet 1800-tallet indeholder 8 artikler af svingende kvalitet. Men i modsætning til Middelalder bekender de færreste af artiklerne sig til en bestemt analysemetode og det virker befriende. Mindre befriende er Aage Jørgensens artikel *Kvindebilleder i dansk guldalderlitteratur: Claudine, Gunløde, Elise, Jolanthe, Naomi, Eleonora – og Andersen*. Det er en rodet artikel, der som udgangspunkt vil vise, hvordan 1800-tallets kvindeideal virkede begrænsende og invaliderende for kvinderne. Men artiklen kommer aldrig til bunds i analyserne, og Jørgensen opridser tilsyneladende blot tidlige-

re forskning på området uden selv at bidrage med noget væsentligt. Artiklen afsluttes med en diskussion omkring H.C. Andersens påståede homoseksualitet, en diskussion der falder ved siden af artiklens øvrige udgangspunkt.

Jørgensens artikel fører over til et generelt kritikpunkt af "Litteratur og Kjønn i Norden"; det redaktionelle udgangspunkt. Helga Kress skriver i forordet, at alle indsendte artikler er trykt uden hensyn til fagligt niveau eller sproglige formuleringer. Forfatterne har selv læst korrektur på artiklerne, og hver forfatter har selv kontrolleret citater, referencer og bibliografi. Redaktionen har ikke koordineret fremstillingen af dette, og hver forfatter har stort set fået lov til at gøre det på sin måde. De redaktionelle krav har således været begrænsede og det bærer bogen præg af. Litteratur og Kjønn i Norden er på 755 sider, det er mange, og der kunne med fordel have været skåret i antallet af artikler og de dårligste sorteret fra. Det ville have gjort bogen mere overskuelig og have højnet kvaliteten.

Et af de kapitler der, på trods af manglende redaktionelle krav, virker velfungerende og helstøbt, er *Salonkultur*. Anne Scott Sørensen indleder kapitlet med artiklen *Litterære saloner og skønånder i Norden ca. 1780-1850*. Det er en velskrevet artikel, som klart og overskueligt redegør for begrebet salonkultur. Sørensen giver en overordnet gennemgang af den danske salonkultur og forbinder den med de store linier i den europæiske salonkultur. Artiklen giver inspiration til videre læsning og kan med fordel læses sammen med kapitlets øvrige artikler f.eks., Ingrid Holmquist s *Om Malla Silfverstolpe och Adolf Fredrik Lindblad*. Hvor Sørensen trækker de overordnede linier, går Holmquist i dybden og kommer med konkrete eksempler på forholdene mellem kønnene i salonkulturen. Når Salonkultur lykkedes så godt skyldes det dels artiklernes høje standard, dels at Sørensens artikel fungerer som den cement, der holder murstenene sammen.

Et andet velfungerende kapitel er Litteraturhistorie, kanon, resepsjon, hvor især artiklerne af Leif Longum, Anna Williams og Petra Broomans udmærker sig. Fælles for disse artikler er, at de diskuterer litteraturhistorie og det får betydning for "Litteratur og Kjønn i Norden" generelt, da de alle påpeger, hvor vigtigt det er at medtage kønnet som et parameter, når der skrives litteraturhistorie.

I artiklen Kvinnerepretensasjon og litterær kanon problematiserer Leif Longum begrebet kvindelitteratur og spørger om det fortsat er hensigtsmæssigt at lave særlige kvindelitteraturhistorier. Det er Longums holdning, at de mange kvindelitteraturhistorier har banet vejen for en åbning og anerkendelse af kvinders litteratur, men at tiden nu er inde til at indskrive kvinders litteratur på lige fod med mænds. Sker det ikke, skriver Longum, vil kvinders litteratur fortsat stå ude på sidelinjen som "det andet". Anna Williams artikel Kvinnorna på det litterära fältet står som en meget fin modvægt til Longum. Gennem tal og og konkrete eksempler viser Williams, hvordan kvindelige forfattere behandles i litteraturhistorierne. Tallene viser den kvantitativt skæve fordeling af mandlige og kvindelige forfattere. Men mindst ligeså interessant er Williams påvisning af, hvordan kvinders litteratur stadig behandles som særart, og det på trods af at de har fået mere plads. En

vigtig pointe når det diskuteres, hvorvidt kvindelitteraturhistorier fortsat har deres berettigelse. Krysstof Baks artikel Mannen i / utanför den feministiska diskursen diskuterer teori af bl.a. de franske Cixous, Irigaray og Kristeva. Hovedbudskabet i Baks artikel er, at feminismen bør åbne sig overfor de mænd der deler dens holdninger. Sker det ikke, vil feminismen stivne og blot ende med at grave nye skyttegrave mellem kønnene. Derved vil den ikke adskille sig fra det patriarkat der forsøges undermineret.

Hele kapitlet Litteraturhistorie, kanon, resepsjon kunne med fordel have været bragt i begyndelsen af bogen, da det danner grundlag for videre overvejelser omkring temaet tekst, litteratur og skrivning. Og spørgsmålet er om Baks artikler ikke skulle have være bragt sammen med indledningsartiklerne, da den på linie med disse diskuterer køn i et større perspektiv.

De mange artikler i "Litteratur og Kjønn i Norden" er som tidligere nævnt af svingende kvalitet, og bogen er på ingen måde en litteraturhistorie, selvom man kunne fristes til at tro det ud fra et første blik i indholdsfortegnelsen. Men interesserer man sig for et bestemt emne eller forfatter-skab, er det måske muligt at finde en artikel eller to der har interesse.

Rikke Sanderhoff
Cand.mag.
KU